

доконаного виду, що підтверджується їхньою здатністю керувати одними і тими ж відмінками, пор.: *Я в людей не **проситиму сили**, я нічого в житті не **просила**, як не просять гранітні схили, щоб у спеку дощі їх зросили* (Л. Костенко) і *Я в людей **попрошу** тільки віри в кожне слово, почуте від мене, в кожний погляд очей моїх сірих, в кожну ласку рук нестудених* (Л. Костенко); *Заєць витер піт з чола, став на коліна і заходився щось **малювати** пальцем на піску* (П. Коломієць) і *У ті часи, страшні, аж волохаті, коли в степах там хто не воював, – от їй хотілось, щоб у неї в хаті на стелі небо хтось **намалював*** (Л. Костенко).

Отже, через лексичне значення синсемантичне дієслово прогнозує найбільш суттєві умови сполучуваності його з іншими словами в словосполученні та реченні. Зумовлюваність прогнозування придієслівних синтаксичних позицій передусім виявляється у взаємозалежності перехідності дієслова і його синтаксичної здатності керувати певними граматичними формами іменника, а також у зв'язку з категорією виду.

Література

1. Вихованець І., Городенська К. Функціональна морфологія української мови: Академічна граматики української мови / За ред. члена-кореспондента НАН України І. Вихованця. Київ, 2004. 400 с.
2. Іваницька Н. Функціонально-семантичні параметри абсолютних дієслів укр. мови: Автореферат дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2000. 20 с.
3. Іваницька Н. Двоскладне речення в українській мові. Київ, 1986. 167 с.
4. Савчук Т. Релятивні дієслова як структурно-семантичний клас дієслівної лексики // Українська мова. 2003. № 1 (6). С. 51–60.

Катерина Качан

м. Вінниця

(Наук. керівн. – докт. філол. наук, проф. Іваницька Н. Л.)

ДІЄСЛІВНА АРХІСЕМА «ПРОЦЕСУАЛЬНІСТЬ» ТА ЇЇ ВАРІАНТИ В СИСТЕМІ ДІЄСЛОВОНАЗВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Анотація

У статті подано характеристику ядерної дієслівної архісеми «процесуальність», а також її варіантів. Такими основними варіантами

(додатковими денотативними семами) цієї архісеми виступають: рух, звучання, процесуальна властивість, психоемоційний стан та ін. Такі й подібні семні варіанти сприяють виділенню об'єднувальних параметрів відповідних лексико-семантичних груп дієслів.

Ключові слова: архісема, сема, процесуальність.

Аннотація

В статті проаналізована ядерная глагольная архисема «процессуальность», а также ее варианты. Главными вариантами (дополнительными денотативными семами) этой архисемы являются: движение, звучание, процессуальное качество, психоэмоциональное состояние и др. Эти и подобные варианты способствуют выделению объединительных параметров лексико-семантических глагольных классов.

Ключевые слова: архисема, сема, процессуальность.

Summary

The author gives the description of the nuclear verbal archisema «process» and explains its role in the formation of the lexical-semantic group of modern Ukrainian is clarified.

Keywords: archisema, sema, process.

Значення всіх дієслів об'єднує спільна ознака, яка виявляється в наявності у них семи «процесуальність». Ця сема є найголовнішою, бо вона лежить в основі значеннєвої структури дієслова і співвідносить його з позамовною дійсністю; решта сем так чи інакше пов'язані з нею.

Загальноприйнятою в науці є кваліфікація дієслова як повнозначного слова, тобто такого, що виражає фрагмент позамовної дійсності. Тому сему «процесуальність» можна кваліфікувати як дієслівну архісеми, оскільки саме вона увиразнює дієслово в його частиномовній категорійній сутності.

Ця архісема має узагальнювальний характер: з одного боку, вона властива всім дієсловам, а з іншого – концентрує решту сем, як власне-семантичних, так і таких, що поєднують змістові та граматичні ознаки, наприклад семи аспектуальності. Сема «процесуальність» скерована на денотат, який і визначає дієслівний клас слів, на відміну від іменників із притаманною їм семою «предметність», прикметників із властивою їм семою «залежна ознака». Денотат є матеріальним чинником, основою для виділення всієї сукупності сем, що співвідносять з ним семну структуру дієслова.

Подальше уточнення узагальненої дієслівної архісеми «процесуальність» проходить за рахунок сем «дія», «стан», «процес», які, в свою чергу, диференціюються в проекції на денотат. Р. Гайсіна називає семи такого типу найбільш абстрактними несубстанційними денотативними семами. Дієслівні семи «дія», «стан», «процес» є базовими семантичними різновидами загальної дієслівної архісеми «процесуальність». Так, наприклад, архісема автосемантичного дієслова *блукати* представлена її базовим семантичним різновидом (базовою семою) «дія». Базовим семантичним різновидом автосемантичного дієслова *хвилюватися* є базова сема «стан», а дієслова *рости* – «процес». Водночас такі семи можна розглядати як денотативні семні варіанти, на відміну від неденотативних дієслівних сем. Денотативний характер цих сем виявляється в тому, що вони співвідносять значення дієслова із ситуацію, що її відтворює конкретна дієслівна лексема. Кожна з денотативних базових сем дієслова є незалежною, семантично нейтральною.

Базові денотативні семи, в свою чергу, конкретизуються в семантичних варіантах: «рух», «звучання», «процесуальна властивість», «психоемоційний стан» та ін. Наприклад, базова денотативна сема «дія» в семантичній структурі дієслів *брести, іти, сунути* реалізує себе через семантичний варіант «рух», а в дієсловах *дзвеніти, квакати, нявкати* – через семантичний варіант «звучання». Вияв базової денотативної семи «стан» у дієслівних лексемах *кашляти, спати, хворіти* відбувається на основі виділення її семантичного варіанта «фізіологічний стан»; у дієсловах *лежати, маячити, сидіти* – семантичного варіанта «фізичний стан», а в лексемах *бути, діятися* – семантичного варіанта «буття». Семантичним варіантом базової денотативної семи «процес» може бути сема «процесуальна властивість» в автосемантичних дієсловах *горіти, квітнути, рости*. Характерно, що такі семні варіанти виступають об'єднаними (координаційними) параметрами у виділенні лексико-семантичних груп дієслів.

Аналіз семантичної структури дієслів дав підстави дослідникам твердити, що на основне значення лексем, представлене конкретизованими базовими денотативними семами, нашаровуються додаткові семи, які увиразнюють

значення в таких напрямках: а) денотативному, б) конотативному та в) аспектуальному. Відповідно такі семи кваліфікують як додаткові денотативні, додаткові конотативні та додаткові аспектуальні семи.

Додаткова денотативна сема увиразнює динамічну ознаку в різних об'єктивних планах, передає інформацію, необхідну для адекватного співвіднесення значення дієслова із ситуацією. Ці семи дають змогу конкретизувати значення дієслів.

Додаткові денотативні семи, наприклад, автосемантичного дієслова можна виявити в таких трансформах:

а) дієслово з базовою денотативною семою + залежний об'єкт-іменник у непрямому відмінку: *бур'янити* – «заростати бур'яном»; *буцати* – «бити рогами»; *дегенерувати* – «припиняти свій розвиток»; *зловтішатися* – «виявляти зловтіху»; *нудьгувати* – «відчувати нудьгу»;

б) дієслово з базовою денотативною семою (дієслівне словосполучення з подібною семантикою) + дієприслівник чи дієприслівниковий зворот із значенням додаткової семантики: *вертітися* – «рухатися, повертаючись у різні боки»; *зоріти* – «сяяти, випромінюючи або відбиваючи світло»; *кружляти* – «рухатися, описуючи кола»; *нашіти* – «виділяти багато жару, будучи розпеченим»;

в) дієслово з базовою семою (дієслівне словосполучення з подібною семантикою) + прислівниковий чи прийменниково-іменниковий компонент із причиновим значенням: *бемкати* (про дзвін) – «звучати від ударів»; *вигоряти* – «гинути від спеки»; *вимерзати* – «гинути від морозів»; *стогнати* – «видавати протяжні, жалібні звуки від болю, туги»; *торохкати* – «утворювати різні звуки внаслідок падіння, пострілу»; *тремтіти* – «трястися від холоду, страху, слабості»;

г) дієслово з базовою денотативною семою + прислівник чи дієприслівник із значенням якісної характеристики: *буянити* – «поводити себе нестримано»; *вигнивати* – «знищуватися, цілком гниючи»; *злословити* –

«говорити злобно, вороже, недоброзичливо»; *лицемірити* – «діяти лицемірно»; *скакати* – «бігти навскач»; *тьмяніти* – «виднітися невиразно, нечітко».

У більшості випадків додаткові денотативні семи, конкретизуючи основне значення, виступають диференційними компонентами у семантичній структурі дієсловоназв.

Література

1. Адамец П. Трансформация, синтаксическая парадигматика и члены предложения // *Slavia*, 1968. Ses. 2. С. 185–192.
2. Андерш Й. Проблеми синтаксичної семантики в сучасному зарубіжному мовознавстві // *Мовознавство*. 1983. № 1. С. 11–19.
3. Андерш Й. Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова: на матеріалі укр. мови // *Українське мовознавство*. 1980. Вип. 8. С. 62–65.
4. Гайсина Р. К семантической типологии глаголов русского языка // *Семантические классы русских глаголов*. Свердловск, 1982. С. 15–21.
5. Іваницька Н. Функціонально-семантична класифікація слів в українській та англійській мовах: [монографія]. Київ, 2004. 194 с.
6. Іваницька Н. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика: [монографія]. Вінниця, 2011. 636 с.
7. Іваницька Н. Повнозначне слово в його проекції на денотат: [посібник для аспірантів, магістрантів, науковців-філологів]. Вінниця, 2007. 82 с.
8. Іваницька Н. Синтагматичні параметри інформативно недостатніх дієслів: зіставний аспект // *Актуальні проблеми сучасної транслатології, лінгвокраїнознавства та теорії міжкультурної комунікації*. Зб. матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції з міжнародною участю. Вінниця, 2019. С. 173–177.

Наталія Колесник

м. Вінниця

(Наук. керівн. – канд. філол. наук, доц. Віннічук А. П.)

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАГОЛОВКІВ

В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ

Анотація

Статтю присвячено дослідженню семантичних особливостей заголовків у художньому творі, співвідношень їх із самим текстом. Проаналізовано широкий типологічний спектр, а також функціональні можливості заголовка.

Ключові слова: *назва твору, заголовок твору, семантичні особливості, диктема, функції заголовків, типологічність.*

Аннотація

Статья посвящена исследованию семантических особенностей заглавий в художественном произведении, соотношений их с самим текстом.